

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-346-5-27>

УДК 349.422.2(477)

ЧАТА Руслан

Національний університет водного господарства та природокористування

<https://orcid.org/0009-0007-8207-9320>e-mail: korec-sad@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ НІШЕВОЇ КООПЕРАЦІЇ

У статті досліджуються організаційно-економічні засади розвитку нішевої кооперації як інноваційної форми взаємодії суб'єктів господарювання. Визначено сутність та особливості нішевої кооперації, її роль у зміцненні конкурентоспроможності та адаптації до викликів сучасної економіки. Розглянуто організаційні моделі та економічні інструменти кооперації, окреслено ключові виклики та перспективи розвитку. Обґрунтовано значення цифрових технологій та інноваційних фінансових інструментів у формуванні ефективних механізмів взаємодії.

Ключові слова: нішева кооперація, інструменти, ринкова економіка, організаційно-економічний механізм, інновації, конкурентоспроможність громад, кластери.

CHATA Ruslan

National University of Water and Environmental Engineering

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF NICHE COOPERATION DEVELOPMENT

The article explores the organizational and economic foundations for the development of niche cooperation as an innovative form of interaction among economic entities. It defines the essence, key characteristics, and distinctive features of niche cooperation in the context of modern economic transformations. The research emphasizes the strategic importance of cooperation in enhancing the competitiveness of enterprises and communities, fostering sustainable development, and improving adaptability to external challenges such as globalization, digitalization, and market volatility. Particular attention is devoted to the analysis of organizational models and economic instruments that determine the effectiveness of cooperative activities within different sectors of the economy.

The article identifies and systematizes the main factors influencing the evolution of niche cooperation, including institutional support, resource availability, and innovation potential. It examines the mechanisms of partnership formation among small and medium-sized enterprises, agricultural producers, and territorial communities, focusing on the creation of added value chains and local economic networks.

Furthermore, the research outlines the barriers that limit the expansion of niche cooperation, including insufficient regulatory frameworks, low levels of trust, and limited access to financing. To address these issues, the article proposes the implementation of cluster models and smart specialization principles that facilitate the development of innovative ecosystems. These approaches contribute to strengthening the resilience and competitiveness of communities while promoting inclusive economic growth.

The findings of the study have both theoretical and practical significance, offering recommendations for policymakers, entrepreneurs, and local authorities on optimizing organizational and economic mechanisms of niche cooperation. The paper concludes that the integration of digital innovations and financial tools into cooperative systems forms a foundation for sustainable, adaptive, and competitive development within the modern market economy.

Keywords: niche cooperation, instruments, market economy, organizational and economic mechanism, innovations, community competitiveness, clusters.

Стаття надійшла до редакції / Received 12.09.2025

Прийнята до друку / Accepted 04.10.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За останнє десятиліття глобальні ринки зазнали суттєвих трансформацій, що були зумовлені цифровізацією економіки, розвитком платформних бізнес-моделей та зростанням попиту на унікальні продукти і послуги. За цих умов посилюється значення нішевої кооперації як форми організації підприємницької діяльності, що ґрунтується на об'єднанні малих і середніх суб'єктів задля досягнення конкурентних переваг у вузькоспеціалізованих сегментах ринку.

Актуальність дослідження механізмів розвитку нішевої кооперації обумовлена потребою розробки дієвих організаційно-економічних механізмів, які б забезпечували її розвиток, підвищували ефективність використання всіх видів ресурсів і сприяли інтеграції локальних ініціатив у регіональні (в тому числі громад) економічні процеси.

Ефективне використання земельних ресурсів потребує пошуку оптимального варіанта землекористування. В Україні сільськогосподарські угіддя займають більше 70% загального земельного фонду а розораність становить 54%, що значно перевищує середній показник країн Західної Європи (35%). Надмірна розораність призвела до екологічно розбалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, недостатньої лісистості, відсутності природних, стійких угідь, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів і навантаження на НПС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значні напрацювання щодо дослідження процесів реструктуризації економіки під впливом трансформаційних факторів різної природи мають такі науковці, як О. Балацький, І. Бистряков, О. Веклич, Л. Гринів, Л. Гриценко, В. Кравців, Л. Мельник, В. Тарасевич, В. Хаустова та інші науковці [6]. Проблеми забезпечення збалансованості соціо-еколого-економічного розвитку посідають важливе місце у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях. Значний внесок у вивчення теоретичних і практичних аспектів цієї проблематики зробили такі українські науковці, як О. Врублевська, М. Газуда, Я. Генік, Л. Гринів, М. Голубець, А. Головка, М. Долішній, Б. Данилишин, І. Дубовіч, П. Жук, Л. Загвойська та багато інших. [3, 5]. У своїх працях вони досліджують питання гармонізації взаємодії суспільних, екологічних та економічних систем, обґрунтовують принципи сталого природокористування, регіонального розвитку та формування збалансованих моделей господарювання.

Важливим є також внесок зарубіжних учених, серед яких Р. Angelstam, М. Elbakidze, М. Nijnik, W. Ketton, які аналізують досвід інтегрованого управління природними ресурсами, концепції багаторівневого управління розвитком територій та практики досягнення стійкості в європейських країнах [9, 10].

Питання формування та розвитку кластерів привертають увагу як зарубіжних, так і українських науковців. Серед відомих іноземних дослідників варто відзначити Е. Бергмана, Е. Брауна, Л. Ван ден Берга, М. Енрайта, М. Портера, М. Превезера, С. Розенфельда, Г. Свона, Е. Фезера, М. Дельгадо, П. Кругмана, А. Маршалла, А. Скотта, С. Стерна, Й. Шумпетера та інших, які заклали теоретико-методологічні основи дослідження кластерних систем. Їхні праці присвячені вивченню конкурентних переваг кластерів, механізмів підвищення інноваційної активності, ролі територіальних об'єднань у розвитку національних економік.

Серед українських науковців вагомий внесок у розвиток теорії та практики кластеризації економіки зробили Н. Внукова, М. Войнаренко, Н. Мікула, С. Соколенко, Д. Стеченко, В. Чужиков. [6 - 7, 12]. Їхні дослідження зосереджені на аналізі можливостей адаптації кластерної моделі до умов національної економіки, особливостях регіонального розвитку та підвищенні конкурентоспроможності підприємств в умовах глобалізації. Зокрема, С. Соколенко підкреслює, що кластер – це новий ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально і економічно споріднених учасників виробничого процесу для отримання підсумкового синергетичного комерційного результату [2, 3, 8, 13].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Глобалізація, євроінтеграційні процеси, посилення міжнародної конкуренції у світовій економіці та активізація інноваційних трансформацій зумовлюють необхідність пошуку нових підходів до соціально-економічного розвитку України. Історичні передумови становлення світової економіки на тлі глобальної конкуренції, зміни кон'юнктури на споживчих ринках, а також потреба у пріоритетному та прискореному об'єднанні малих і середніх підприємств на основі географічних, виробничих, науково-технічних і комерційних інтересів сприяють розвитку нішевої кооперації та за положенням системології - концепції кластерної економіки.

Сучасні виклики обумовлюють пріоритетність розвитку smart-економіки та «зеленої» економіки, що передбачає впровадження інноваційних підходів до організації територіально-господарських систем, кластерів, індустріалізації за візією «Індустрія 5.0». Ефективність таких процесів можлива за умови комплексного використання економічного потенціалу підприємств, сучасних систем управління, природно-ресурсної бази та територіальних можливостей. Саме кооперативи та їх об'єднання у громадах або у кластерах будуть виступати важливими інструментами забезпечення їх конкурентоспроможності та стійкого розвитку економіки в цілому й потребують обґрунтування організаційно-економічного механізму та його інструментарію.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування сутності та особливості організаційно-економічних механізмів розвитку нішевої кооперації, виявлення сучасних тенденції та окреслення перспективних напрямків їх вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У контексті нішевої кооперації за останнє десятиліття ключовими стали інституційні механізми. До ключових інструментів у цій сфері належать: державні програми підтримки малого і середнього бізнесу, спрямовані на стимулювання підприємницької активності, надання фінансово-кредитної допомоги, грантового фінансування, навчання та консалтингових послуг; нормативно-правові акти щодо розвитку кооперативних форм господарювання, які визначають правові засади створення, функціонування та державної підтримки кооперативів, їхню роль у соціально-економічному розвитку територій; інтеграція в європейські ринки через асоціацію та угоди про зону вільної торгівлі, що відкривають нові можливості для виходу українських підприємств на міжнародні ринки, розширення партнерських зв'язків, підвищення стандартів виробництва та конкурентоспроможності.

Таким чином, інституційні механізми виступають системоутворюючим фактором, який поєднує зусилля держави, бізнесу та суспільства для формування сприятливого середовища розвитку малого і середнього підприємництва, кооперативів та кластерних об'єднань. Важливе місце посідають і економічні інструменти такі як пільгове кредитування кооперативів; гранти міжнародних організацій (FAO, USAID, ЄБРР тощо); система податкових стимулів для об'єднання дрібних виробників й різних видів бізнесу.

До ключових організаційних механізмів, що сприяють зміцненню позицій кооперативів і кластерних утворень, належать: кластерні об'єднання, які формуються на основі територіально-галузевої спеціалізації та спільних інтересів учасників (аграрні, туристичні, ІТ-кластери). Вони забезпечують концентрацію ресурсів, посилення інноваційної активності та розвиток конкурентних переваг.

При формуванні кластерних утворень агропромислового типу до уваги треба брати, передусім, їх основні ознаки, особливості нішевої кооперації й можливості громад. Таким чином, розробка структури і механізму взаємодії між учасниками кластера має бути спрямована на створення ефективної системи з виробництва конкурентоздатної продукції. Переваги об'єднання нішевих агровиробників у кооператив а згодом у кластер наведено на рисунку 1.

Рис. 1. Переваги об'єднання нішевих агровиробників у кооператив й згодом у кластер

Причинами повільного зростання нішевої кооперації а пізніше й організація кластерних моделей в Україні є: відсутність нормативно-правової бази яка б стимулювала кооперацію загалом; недостатня інституційна підтримка кооперації й утворення кластерів; недостатньо розроблена теоретико-методологічна база й особливості держави у контексті євроінтеграції; незадовільний доступ до фінансових ресурсів; відсутність критеріїв оцінки економічної ефективності кластерів; слабе інформування вітчизняного бізнесу про кластерні утворення як індикатори конкурентоспроможної економіки.

Світова практика засвідчує, що найбільш ефективні форми кооперації формуються на базі локальних виробництв, здатних забезпечити гнучкість, інноваційність та високу ступінь адаптивності до потреб територіального розвитку. У контексті реалізації кластерної політики, створення інституційних передумов для об'єднання та спеціалізації бізнесів і кооперативів, а також пошуку оптимальних рішень у сфері соціо-еколого-економічної відповідальності суспільства, доцільним інструментом виступає екологічний аудит територіально-господарських систем (громад). Саме він дозволяє комплексно оцінити ефективність використання ресурсного потенціалу, соціально-економічну взаємодію суб'єктів господарювання та рівень екологічної збалансованості розвитку.

Для глибшого розуміння сутності процедур, об'єктів, висновків і практичної значимості результатів доцільно застосовувати удосконалену методику екологічного аудиту, розроблену авторами дослідження. В її основу покладено системний підхід до формування інноваційного, соціо-еколого-економічного обґрунтування стану і функціонування територіально-господарських систем. Такий підхід забезпечує урахування природного потенціалу територій, кон'юнктурних особливостей економічного розвитку громад,

а також сучасних тенденцій і вимог до соціальної відповідальності бізнесу, органів влади та суспільства в цілому щодо сталого майбутнього.

Методологічні розробки з екологічного аудиту були розглянуті в роботах таких вітчизняних вчених, як: О. Бондар, Г. Гурська, І. Басанцов, У. Костюк, С. Макаров, В. Рибак, П. Скрипчук, В. Шевчук та ін. Організаційно-економічні основи екологічного аудиту відображені у працях Т. Галушкіної, С. Лебедевич, У. Новак. Питання впровадження екологічного аудиту в умовах змін ведення сільського господарства висвітлено у працях С. Вуда, Г. Делі, К. Себастьяна та інших. Теоретичні аспекти екологічного аудиту розглядалися М. Глантсом, Б. Дігманом, М. Метьюзом, Л. Тозером та багатьма іншими [2, 10 - 12].

На нашу думку, екологічний аудит для розвитку кооперації й організації кластерів в аграрному виробництві, зокрема, полягає у: системності інформації як ринково орієнтованих напрямів агробізнесу; організації співпраці через нестачу технологій виробництва чи надання послуг й досвіду ведення бізнесу в умовах глобальної конкуренції та його регіональній локалізації; міжгалузевому характері, добровільності, формуванні унікальних конкурентних переваг і позицій на світовому ринку.

Кооперація виробників аграрної продукції на основі висновків екологічного аудиту сприятиме підвищенню конкурентоспроможності товаровиробників на національному і міжнародному ринках шляхом: пошуку спільних інтересів для бізнесу; інституційного забезпечення захисту інтересів всіх видів кооперативів; визначення спеціалізації виробників й розроблення інструментів підвищення якості послуг і продукції; розроблення і впровадження організаційного механізму формування фінансових ресурсів для реалізації робіт; впровадження організаційних, економічних заходів щодо попередження наслідків кліматичних змін, ліквідації їх впливу на організацію нішевого виробництва; впровадження системи правового супроводу діяльності кооперативу тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги від створення нішевих кооперативів для громад й держави

Переваги для бізнесу	Переваги для громад	Переваги для держави
Можливість спільного використання інфраструктури	Збільшення зайнятості населення, скорочення безробіття	Формування та збільшення бази оподаткування завдяки концентрації суб'єктів господарювання
Можливість здійснення спільного маркетингу	Зростання заробітної плати	Інструмент для співпраці із іншими бізнесами
Організація збуту продукції учасників кластеру	Можливість безкоштовного навчання та підвищення кваліфікації	Розширення можливостей для залучення інвестицій у регіон
Розвиток та просування регіональних брендів	Покращення умов праці	Розвиток інфраструктури регіону
Участь у спільних наукових розробках	Зменшення соціальної напруги	Підвищення конкурентоспроможності регіону
Доступ до нових знань, технологій, сучасних методів управління	Розвиток інфраструктури регіону	Покращення іміджу регіону
Підвищення конкурентоспроможності продукції	Покращення умов життєдіяльності	Збільшення об'ємів виробництва
Можливість виходу на міжнародні ринки	Зниження ризику зміни роботи	Валютні надходження

Тенденціями розвитку нішевих кооперативів є: потреба в розробці методології та врахуванні особливостей понять «кооператив»; зростання наукоємності, інноваційності; розуміння аграрного сектору; кон'єктура щодо нішевої й органічної сировини та продукції; врахування специфіки та стану природно-ресурсного потенціалу суспільства.

Екологічний аудит є ефективним інструментом контролю за станом використання ресурсів, в тому числі, й кластерами. Дія такого інструменту розповсюджується на забезпечення екологічно допустимого та економічно обґрунтованого землекористування та покращання природно-ресурсного потенціалу суспільства. шляхом гармонізації робіт з його охорони і збалансованого розвитку економіки. Головною метою комплексного екологічного аудиту формування кооперації з нішевого агровиробництва є: збір та обробка інформації щодо ПС-технологій та ІТ-рішень; забезпечення ефективності функціонування громад; напрацювання незалежної, достовірної інформації про природно-ресурсного потенціалу суспільства і земельні ресурси; оцінка стану і розробка рекомендацій щодо організації нішевого виробництва у гармонії із функціонуванням об'єктів природно-ресурсного потенціалу суспільства.

В основі методики лежить системний підхід до формування інноваційного, соціо-еколого-економічного обґрунтування стану та функціонування територіально-господарських систем, їх природного потенціалу, кон'єктури щодо економічного розвитку громад та врахування тенденцій й вимог до соціальної відповідальності бізнесу, органів влади й діяльності в цілому суспільства перед майбутнім.

Серед принципів, що покладені в основу організації кооперативів, виділяють наступні: економічна доцільність, системність, самоорганізація, унікальність, екологічність, соціальна відповідальність, науковість. Всі вони враховують положення smart, «зеленої» та циркулярної економіки (рис.2).

На першому етапі визначається мотивація до формування кооперативу (принцип еколого-економічної доцільності та розуміння населенням потреби у кооперативі) або системи кооперативів, інноваційних підприємств як складових кластеру. Кооперація як складова кластеру на засадах: Smart-спеціалізації, штучного інтелекту, циркулярної економіки наведено на рис. 2.

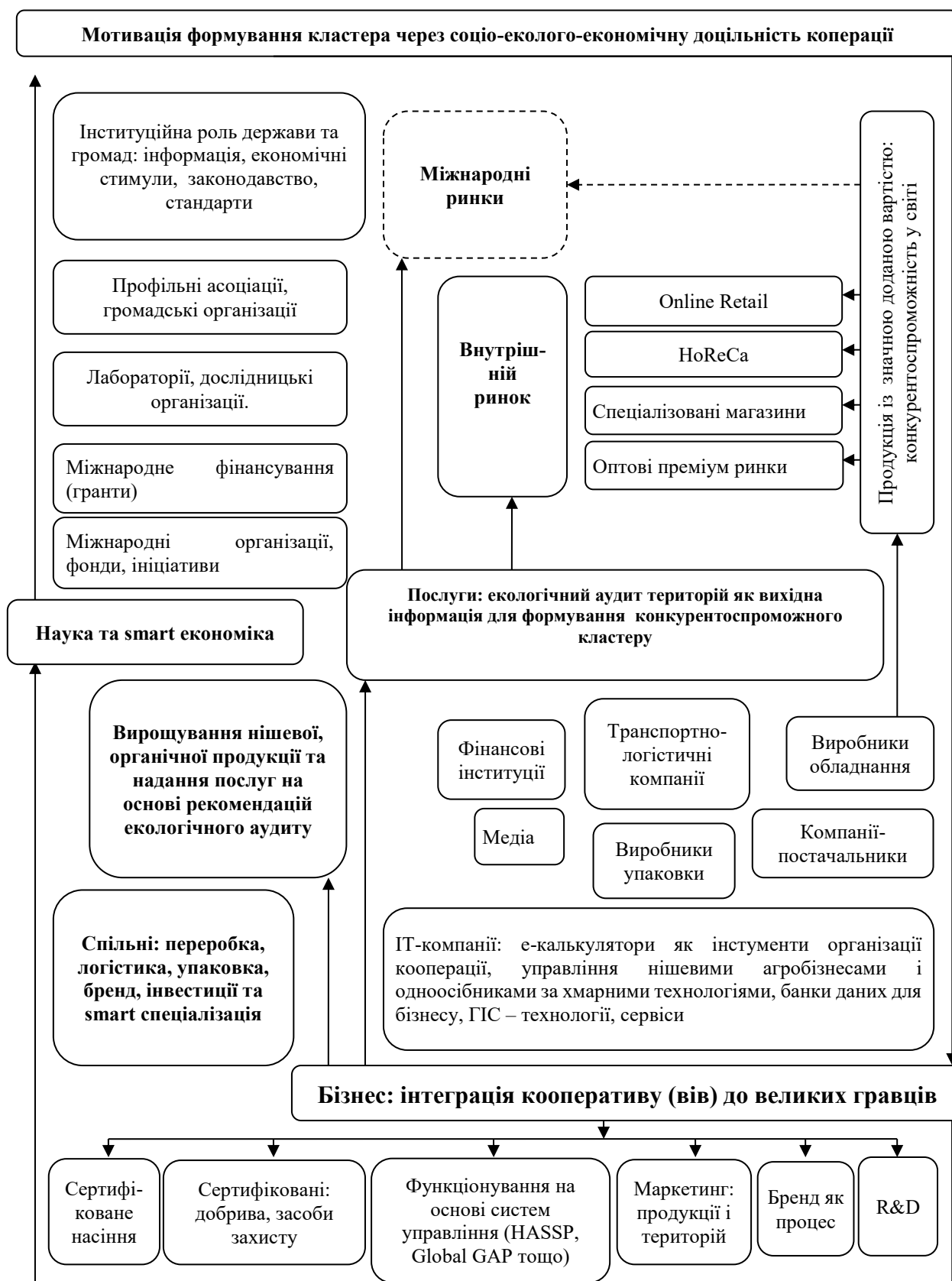

Рис. 2. Кооперація як складова кластеру на засадах: Smart-спеціалізації, штучного інтелекту, циркулярної економіки

Одним із пріоритетів України є розбудова економіки громад, яка базується на знаннях та інноваціях. Для цього необхідно реалізувати модель кооперації з акцентом на нішевість (нішеві кооперативи). Тому необхідно створювати інноваційні інституції та формувати інформаційне забезпечення щодо: аналізу та екологічного аудиту територіально-господарських систем, який визначає сильні та слабкі сторони

регіональних та національних кооперативів; експертного аналізу можливостей регіонів; експертних послуг і дорадництва; оцінки затрат на виробництво; запасів і якості природних ресурсів.

Для реалізації процедури оцінки стану природно-ресурсного потенціалу суспільства, територіально-господарських систем відома комплексна методика екологічного аудиту (П. Скрипчук, В. Рибак), яка включає системний аналіз наступних блоків інформації: картографічна інформація, природно-кліматичні умови, земельні ресурси, водні ресурси, природно-заповідні території та рекреацію, біоресурси, комплексні показники перетвореності територій, моніторинг. На нашу думку, таку методику доцільно доповнити сучасними реаліями економічного моделювання для агробізнесу, раціонального природокористування, розробки географічного маркування, тощо [2 - 3].

Використавши методику екологічного аудиту для оцінки територій громад, отримаємо повну базу даних про перспективні нішеві й інші агробізнеси, що дозволяє прогнозувати види робіт з формування кооперативів або кластеру. Така інформація слугує вихідним інструментом прийняття рішень – розробки проєктів та стратегій розвитку кооперативів. Таким чином, багаторічні дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних учених створюють міцне теоретичне підґрунтя для подальшого обґрунтування механізмів формування кластерної економіки та розвитку територіально-господарських систем.

Очікується, що у найближчі мирні роки в Україні розвиток нішевої кооперації значною мірою визначатимуть нові технологічні, екологічні та інституційні чинники. Аналітики й дослідники кооперативного руху відзначають кілька ключових драйверів, які здатні докорінно змінити як внутрішню організацію кооперативів, так і їхню роль у національній та глобальній економіці.

По-перше, використання блокчейн-технологій. Прозорість обліку, можливість швидких і захищених фінансових розрахунків, відстеження походження продукції – усе це стає критично важливим у сучасних умовах. Блокчейн дозволяє зменшити транзакційні витрати, підвищити довіру між членами кооперативу та споживачами, а також забезпечити контроль за якістю продукції на всіх етапах виробничого ланцюга.

По-друге, посилення екологічної орієнтації. Попит на біоенергетику, органічні продукти та використання відновлюваних джерел енергії зростає не лише серед споживачів, але й на рівні державних стратегій. Кооперативи, що об'єднують фермерів, виробників чи енергетичні спільноти, дедалі частіше орієнтуються на циркулярну економіку, ресурс0,- енергозбереження. Це створює нові ніші, підвищує конкурентоспроможність та відповідає глобальним трендам сталого розвитку.

По-третє, інтеграція кооперативів у «розумні» громади, кластери і міста та цифрові екосистеми. Завдяки цьому вони стають не лише постачальниками товарів чи послуг, а й активними учасниками смарт-інфраструктур – від енергомереж і логістичних систем до цифрових платформ для колективного фінансування. Така інтеграція забезпечує кооперативам доступ до нових ринків і партнерств, а також підвищує ефективність управління.

По-четверте, посилення ролі держави у стимулюванні кооперативних форм бізнесу. Податкові пільги, дотації, державні програми підтримки інноваційної діяльності та сільських територій створюють сприятливе середовище для зростання кооперативів. Водночас політика держави дедалі частіше орієнтується на підтримку не лише великих виробників, а й малих та середніх учасників економіки, що згуртовуються у кооперативні структури [3 - 5].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На відміну від класичної кооперації, що має на меті досягнення масштабного ефекту, нішева орієнтована на створення доданої вартості через інновації, креативність та індивідуалізацію пропозицій. Вона стала однією з інноваційних форм розвитку підприємництва, що відповідає сучасним викликам глобальної економіки. Її ефективність забезпечується поєднанням організаційних та економічних механізмів, які сприяють концентрації зусиль суб'єктів у вузькоспеціалізованих сегментах ринку.

Розвиток синергічного утворення кластер- громада (місто) – бізнес (кооперативи, одноосібники й нішеві кооперативи) вимагає комплексної підтримки з боку держави, інвестицій, розвитку громадських об'єднань та бізнес-асоціацій. Успішна реалізація потенціалу нішевої кооперації здатна підвищити конкурентоспроможність малих підприємств, зміцнити регіональні економіки та забезпечити інтеграцію у глобальні ланцюги доданої вартості.

Майбутнє нішевої кооперації визначатиметься синергією технологій, екологічних стандартів, цифрової інтеграції та державної підтримки. Саме ця комбінація факторів відкриває нові можливості для сталого розвитку, зміцнення економічної незалежності громад та формування інноваційних бізнес-моделей. Саме пошук організаційних можливостей та економічних моделей підкріплених економічними інструментами складе фактори успіху у даній сфері.

Література

1. Zakharova, D. S. The optimization model of organic production in agricultural enterprises. *Economic Processes Management: International Scientific E-Journal*, 2015, № 2(7). URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_2/2015_2_11.pdf (дата звернення: 11.09.2025).

2. Скрипчук П. М., Гуменюк Г. Д., Шпак Г. М. *Науково-практичні засади виробництва органічної продукції* : монографія / за ред. П. М. Скрипчука. Рівне : НУВГП, 2015. 241 с.
3. *Організаційно-економічні основи екологічної безпеки в аграрному секторі України: теорія, методологія, практика* : монографія / за ред. О. І. Шкуратова. Київ : ДКС-Центр, 2016. 355 с.
4. Паляничко Н. І. *Фінансово-економічне забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів України* / за наук. ред. акад. НААН О. І. Фурдичка. Київ : Аграрна наука, 2017. 239 с.
5. Андреева Н. М., Мартинюк О. М. *Впровадження механізму інноваційного розвитку України в контексті екологізації економіки* : монографія. Херсон : Гринь Д. С., 2016. 135 с.
6. *System transformations of the national economy: challenges and expectations* : monograph / edit. by O. Vlasniuk, O. Ilyash, W. Olszewski, M. Osinska, V. Voloshyn. Bydgoszcz, 2016. Vol. 1. 242 p.
7. Гончаренко І. М. Економічні механізми формування і розвитку аграрних кластерів в Україні. *Економіка АПК*, 2021, № 5, с. 37–45.
8. Пилипів В. В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу територій як чинник сталого розвитку громад. *Регіональна економіка*, 2022, № 2, с. 67–75.
9. Mozdzen A., Addo F., & Krisztin T. Bayesian Nonparametric Partial Clustering: Quantifying the Effectiveness of Agricultural Subsidies across Europe. *arXiv preprint*, 2024. DOI: [10.48550/arXiv.2412.12868](https://doi.org/10.48550/arXiv.2412.12868).
10. Zlati M. L., Fortea C., & Antohi V. M. Assessing the Performance of European Agriculture Through the New European Sustainability Model. *Agriculture*, 2025, 15(2), 210. MDPI. DOI: [10.3390/agriculture15020210](https://doi.org/10.3390/agriculture15020210).
11. Baidala V., Butenko V., & Vakulenko V. Assessing the Level of Organic Farming Development in the European Countries. *Problems and Perspectives in Management*, 2024, 22(1). Business Perspectives. DOI: [10.21511/ppm.22\(1\).2024.05](https://doi.org/10.21511/ppm.22(1).2024.05).
12. Paniagua J., & Rodriguez L. Entrepreneurship and Innovation in Worker Cooperatives and Conventional Firms: The Role of External Cooperation. *Small Business Economics*, 2024. Springer. DOI: [10.1007/s11187-024-00951-x](https://doi.org/10.1007/s11187-024-00951-x).
13. Schatte P., & Meyer M. A. Assessing Holistic Agroecological Resilience of Agroecosystems from a Landscape Perspective: A Systematic Review. *Ecology and Society*, 2025, 30(2), 24. DOI: [10.5751/ES-14097-300224](https://doi.org/10.5751/ES-14097-300224).
14. European Commission. *Rural Cooperation and Cluster Development in the Framework of the EU Green Deal*. Brussels : DG Agriculture and Rural Development, 2025. URL: <https://agriculture.ec.europa.eu>.

References

1. Zakharova, D. S. The optimization model of organic production in agricultural enterprises. *Economic Processes Management: International Scientific E-Journal*, 2015, № 2(7). URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_2/2015_2_11.pdf (date of application: 11.09.2025)
2. Skrypchuk, P. M., Humeniuk, H. D., Shpak, H. M. Scientific and practical foundations of organic production [monograph] / edited by P. M. Skrypchuk. Rivne: NUWGP, 2015. 241 p.
3. Organizational and economic foundations of environmental safety in the agrarian sector of Ukraine: theory, methodology, practice [monograph] / edited by O. I. Shkuratov. Kyiv: DKS-Center, 2016. 355 p.
4. Palianytsko, N. I. Financial and economic support for the balanced use of land resources of Ukraine / scientific ed. acad. O. I. Furdichko. Kyiv: Agrarian Science, 2017. 239 p.
5. Andrieieva, N. M., Martyniuk, O. M. Implementation of the mechanism of innovative development of Ukraine in the context of greening the economy [monograph]. Kherson: Hrin D. S., 2016. 135 p.
6. *System transformations of the national economy: challenges and expectations* : monograph / edit. by O. Vlasniuk, O. Ilyash, W. Olszewski, M. Osinska, V. Voloshyn. Bydgoszcz, 2016. Vol. 1. 242 p.
7. Honcharenko, I. M. Economic mechanisms of formation and development of agrarian clusters in Ukraine. *Economics of AIC*, 2021, № 5, pp. 37–45.
8. Pylypiv, V. V. Assessment of the natural-resource potential of territories as a factor of sustainable community development. *Regional Economics*, 2022, № 2, pp. 67–75.
9. Mozdzen A., Addo F., & Krisztin T. Bayesian Nonparametric Partial Clustering: Quantifying the Effectiveness of Agricultural Subsidies across Europe. *arXiv preprint*, 2024. DOI: [10.48550/arXiv.2412.12868](https://doi.org/10.48550/arXiv.2412.12868).
10. Zlati M. L., Fortea C., & Antohi V. M. Assessing the Performance of European Agriculture Through the New European Sustainability Model. *Agriculture*, 2025, 15(2), 210. MDPI. DOI: [10.3390/agriculture15020210](https://doi.org/10.3390/agriculture15020210).
11. Baidala V., Butenko V., & Vakulenko V. Assessing the Level of Organic Farming Development in the European Countries. *Problems and Perspectives in Management*, 2024, 22(1). Business Perspectives. DOI: [10.21511/ppm.22\(1\).2024.05](https://doi.org/10.21511/ppm.22(1).2024.05).
12. Paniagua J., & Rodriguez L. Entrepreneurship and Innovation in Worker Cooperatives and Conventional Firms: The Role of External Cooperation. *Small Business Economics*, 2024. Springer. DOI: [10.1007/s11187-024-00951-x](https://doi.org/10.1007/s11187-024-00951-x).
13. Schatte P., & Meyer M. A. Assessing Holistic Agroecological Resilience of Agroecosystems from a Landscape Perspective: A Systematic Review. *Ecology and Society*, 2025, 30(2), 24. DOI: [10.5751/ES-14097-300224](https://doi.org/10.5751/ES-14097-300224).
14. European Commission. *Rural Cooperation and Cluster Development in the Framework of the EU Green Deal*. Brussels : DG Agriculture and Rural Development, 2025. URL: <https://agriculture.ec.europa.eu>.